

Prens Sabahaddin'in Görüşlerinin Liberalizm Bağlamında Değerlendirilmesi *

Evaluation of Prince Sabahaddin's Views within the Context of Liberalism

Muhammed Raşit AKGÜN **

Öz

Bu makalede, Prens Sabahaddin'in görüşlerini ortaya koymak ve bunların liberalizm bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Öncelikle Prens Sabahaddin'in hayatı, eserleri ve siyasî faaliyetleri, görüşlerinin anlaşılmasında önem taşıdığı için kısaca incelenmiştir. Sabahaddin Bey, etkilenmiş bulunduğu Le Play ekolü ve "Science Sociale" (İlm-i İçtimâ) anlayışını, Osmanlı İmparatorluğu'nun problemleri çerçevesinde yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda toplumun yapısına, ekonomik sisteme, idarî yapıya ve eğitim sistemine dair çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Onun fikirleri, liberalizmden dolayı olarak tesir görmüş olan Demolins ve de Tourville gibi yazarlardan beslenmiştir. Bu sebeple fikirlerinde sıklıkla liberal öğelere rastlanmıştır. Prens Sabahaddin'in düşünceleri, eserleri ve faaliyetleriyle, Türk siyasî hayatında liberal ve adem-i merkeziyetçi kanadın gelişiminde önemli katkıda bulunduğu neticesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahaddin, Liberalizm, Le Play Ekolü, Demolins, Science Sociale, Ahrar Fırkası.

Abstract

The aim of this paper to reveal Prince Sabahaddin's views on liberalism. Prince Sabahaddin's life, works, and political activities are briefly examined as they are essential in understanding his views. He reinterpreted the concept of Le Play School and Science Sociale within the framework of the Ottoman Empire's problems. In this context, opinions about the structure of society, economic system, administrative structure, and education system have been put forward. His views were inspired by writers such as Demolins and Tourville, who were indirectly influenced by liberalism. For this reason, some liberal elements were found in his ideas. His ideas, works, and activities contributed significantly to the development of the liberal and decentralized wing in Turkish political life.

Keywords: Prince Sabahaddin, Liberalism, Le Play School, Demolins, Science Sociale, Ahrar Party.

* Çalışmanın hazırlanması esnasında yazar, TÜBİTAK'tan 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı 2019/1 kapsamında destek almıştır.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: mrasit@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5191-4089

1. Giriş

Kişiliği, eserleri, faaliyetleri ve fikirleriyle Prens Sabahaddin, Türk-Osmanlı tarihinde mühim bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığı devirden bugüne, Türkiye’de siyaset bilimi, sosyoloji ve pedagoji çalışmalarının önemli bir figürü ve araştırma konusu olmuştur. Çalışmada, onun görüşlerini liberalizm cihetinden tetkik etmek hedeflenmektedir. Öncelikle Prens Sabahaddin’in hayatı ve eserleri hakkında kısa malumat verilecektir. Ardından umumi olarak fikirleri, tesir gördüğü Le Play ekolü ile irtibatı ile toplum yapısı, ekonomi, idare ve eğitim sistemine dair görüşleri ortaya konacaktır. Son olarak Prens Sabahaddin’in fikirlerinin liberalizm bağlamında değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. Prens Sabahaddin'in Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

Prens Sabahaddin ya da Sultanzâde Mehmed Sabahaddin Bey, 1879’da İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası, Osmanlı adliye nazırlarından Mahmud Celaleddin Paşa; annesi ise Sultan Abdülmecid’in kızı ve Sultan II. Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan’dır¹. Osmanlı hanedanında soyun babadan geçtiği kabul edildiğinden, aslında kendisi gerçek manasıyla “prens” (şehzâde) değil, “sultanzâde”dir². Doğduğu sırada, babası Mahmud Celaleddin Paşa, adı Çırağan Sarayı Vakasına karıştığından ötürü vazifesinden azledilmiş durumdadır. Paşa, 1899 senesinde Paris’e gitmelerine kadar, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah’ın eğitimiyle hususî olarak ilgilenmiştir³.

Mahmud Celaleddin Paşa’nın Fransa’ya gidişi ve devamındaki muhalif tutumunun, saray damadı da olması hasebiyle, Jön Türkler’in hâlihazırda sönmekte olan direncini yükselttiği söylenebilir. Bilhassa “Prens” Sabahaddin, zamanla II. Abdülhamid’in “istibdat rejimi”ne karşı muhalefeti tek elde toplayan bir lider pozisyonuna gelmiştir. 1902’de I. Jön Türk Kongresi toplandığında, ittifak edilen başlıca nokta, II. Abdülhamid’in istibdadının ortadan kaldırılması ve tahttan indirilmesi için gerekirse kuvvet kullanılmasıdır. Ne var ki kongre görüş ayrılıkları nedeniyle maksadına ulaşamamış ve muhalefetin temelde iki gruba ayrılmasına yol açmıştır: Bir tarafta “Türk milliyetçiliği”nin ağır bastığı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), diğer tarafta “Osmanlı liberalizmi”nin ağır bastığı Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (TŞAMC) kurulmuştur⁴.

¹ Nezahat Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları* (İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977), 3.

² Ekrem Buğra Ekinci, “Sultan Hamid’in Hayırsız Akrabaları Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin”, *Türkiye Gazetesi*, 17 Aralık 2018, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/sultan-hamidin-hayirsiz-akrabalari-eniste-mahmud-pasa-ve-oglu-prens-sabahaddin-605640>.

³ Sabahaddin Bey’in biyoloji, tıp, astronomi gibi fen bilimlerine ilgi duyduğu, Doğu ve Batı kültürüne hâkim olduğu, iyi seviyede Fransızca öğrendiği ve İbn Haldun’un Mukaddime adlı eserini okuduğu bilinmektedir. Ege, *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*, 7-8; Ali Erkul, “Pres Sabahattin”, içinde *Türk Toplum Bilimcileri I*, ed. Emre Kongar (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 83-85.

⁴ Erkul, “Pres Sabahattin”, 92-94; Kaan Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 145-46.

1907’de ikinci bir kongre toplanmış ancak saraya karşı muhalefet yine tek bir çatı altında birleşmemiştir. 1908 Devrimi sonrasında, “Hürriyet’in İlanı” olarak da adlandırılan II. Meşrutiyet ile memleketine dönen Sabahaddin Bey, iktidardaki İTC’ye muhalif fikirleri ve Ahrar Fırkasını desteklemesi gibi faaliyetleri nedeniyle baskı görmüştür. 31 Mart Vakası’nda parmağı olduğundan bahisle gıyabında idama hükmedilince 1913’te tekrar Fransa’ya iltica etmiştir. İTC iktidarı sona erdiğinde son kez İstanbul’a dönmüş, Cumhuriyet devrinde hanedanın sürgünü ile temelli olarak yurtdışına çıkmış ve 1948’de İsviçre’de vefat etmiştir⁵.

TŞAMC’nin lideri olan Prens Sabahaddin, aynı programa sahip olan Ahrar Fırkasının da ideoloğu ve destekçisi olarak kabul edilmiştir. Fiilen ve bizzat siyasete atılmaya sıcak bakmasa da perde arkasından siyaset sahnesine ciddi tesirlerde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir⁶.

2.2. Eserleri

Prens Sabahaddin, ekseriyetle TŞAMC’nin yayın organı olan Terakki dergisinde yazılar kaleme almıştır. Bilhassa “*Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsî-i Mezûniyet Hakkında Bir İzah*”, “*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Hakkında İkinci Bir İzah*”, “*Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*” makaleleri ve “*İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar*” yazısı önem arz eder. En meşhur eseri ise, Balkan savaşlarından (1912-1913) sonra yazdığı, İTC tarafından toplatılan; fakat mütareke (Mondros) devrinde yurda dönmesiyle tekrar yayınlanan “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*” adlı kitabıdır. Yazar, eserinde Türkiye’nin toplumsal dönüşümünün nasıl gerçekleştirileceğine dair adeta bir ıslahat programı sunar⁷. Sabahaddin Bey’in zaman zaman tekrara düşerek de olsa ifade ettiği görüşleri, mezkûr eserler vasıtasıyla günümüze aktarılmıştır.

3. Prens Sabahaddin’in Fikirleri

3.1. Genel Olarak

Prens Sabahaddin’in, Türk-Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısı ile eğitim sistemine dair ileri sürdüğü görüşler dikkat çekmiş ve siyaset bilimi, sosyoloji, pedagoji gibi farklı disiplinlere ait muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Fikirlerinde, umumiyetle Türk toplumunun problemlerini teşhis etmeye ve bunlara çözümler bulmaya yönelmiştir. Meşhur eseri “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?”in adından da anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin kalkınmasının yolları problematiği etrafında yoğunlaşmıştır⁸.

Esas itibarıyla *Le Play* ekolünün takipçilerinden ilham almış, “*Science Sociale*” (İlm-i İçtimâ) metodunu Osmanlı İmparatorluğu’na uyarlayarak bir siyasî program hâlinde sunmuştur. Onun

⁵ Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 147-49; Ekinci, “Sultan Hamid’in Hayırsız Akraları Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin”.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Genişletilmiş 2. Baskı (İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1988), 150.

⁷ Cahit Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin”, *İstanbul University Journal of Sociology* 2, sy 4-5 (25 Mart 2014): 164.

⁸ Cevat Özyurt, “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8, sy 32 (15 Haziran 2012): 192-93.

fikirleri baştan sona şöyle hülasa edilebilir: İmparatorluğun ayakta kalması için askerî güce, askerî güç için millî servete, millî serveti artırmak için teşebbüs-i şahsiye; ona ulaşmak için de adem-i merkeziyete ihtiyaç vardır⁹. Bunların bütün hepsi ise, bireyci bir toplum yapısının var olmasıyla mümkün hale gelir. Toplum, eğitim yoluyla bireyci yapıya geçirilmelidir.

3.2. Le Play Ekolü ve Science Sociale (İlm-i İçtimâ)

3.2.1. Le Play Ekolü

Prens Sabahaddin'in fikirlerinde, Le Play ekolü ve Science Sociale kavramı anahtar rol oynamaktadır. O, Türkiye'nin kurtuluşunu bu ekolün prensiplerine göre uygulanacak bir programda görmüştür¹⁰. İlk olarak Frederic Le Play tarafından geliştirilen ve takipçileri tarafından Science Sociale olarak adlandırılan yaklaşım, sosyolojik araştırmalarda, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi gözlem ve analize dayanmayı; yani istatistik ve monografilere başvurarak çıkarımlar yapmayı düstur edinir¹¹.

Sabahaddin Bey, Paris'e gittiğinde, ekolün başlıca temsilcileri olan Henri De Tourville ve Edmond Demolins ile tanışır. Bilhassa, Demolins'in "*Anglo-Saksonların esbâb-ı fâikiyeti nedir?*" (*À quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons?*) adlı meşhur eserinden oldukça etkilenir¹². Demolins'in yayın yönetmeni bulunduğu "Science Sociale" dergisinin yazarlarından oluşan "*Société pour le développement de l'initiative privée et la vulgarisation de la science sociale*" cemiyetine katılır. Daha sonra kendisinin kurduğu "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti", bunun bir nüvesidir. Böylece Le Play ekolü temsilcilerinin fikirlerini, kendi yorumlarıyla yeniden biçimlendirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun problemlerini çözüme gayesine yönelik olarak sunmaya başlar¹³.

Le Play, sosyal bilimler alanında gözlem tekniğini açıklayan ve kullanan ilk sosyolog olarak kabul edilir. O, gözlem için, toplumun bütününün küçük bir örneği olarak kabul ettiği "aile"yi seçmiş, daha ziyade işçi aileleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Toplumun en basit parçasını inceleyerek, ulaştığı sonuçları toplum sınıflandırması için kullanmıştır¹⁴.

Le Play, aileleri kararsız aile, ataerkil (patriarkal) aile ve kök aile olmak üzere üç kategoriye ayırır¹⁵. Kararsız aile, daha çok sanayi bölgelerinde, özgür erkek ve kadınların birleşiminden oluşur. Modernleşmenin getirdiği aşırı eşitlik anlayışıyla fazlaca bireyselleşmiş olduklarından, bu ailede her mirasçı eşit pay alır. Daha ziyade bozkırlarda karşılaşılan ataerkil aile tipinde, miras kuşaktan kuşağa geçer. Deniz kıyılarında yaygın rastlanan kök aile tipinde ise miras tek

⁹ Cenk Reyhan, "Prens Sabahaddin", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 8. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 150.

¹⁰ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 149.

¹¹ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 177-78.

¹² Murtaza Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy 1 (01 Ocak 1983): 44.

¹³ Aykut Kansu, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 8. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 157.

¹⁴ Mehmet Karakaş, "Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak", *TYB Akademi Dergisi* 3, sy 9 (2013): 32-33.

¹⁵ Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", 33.

bir seçilmiş evlada geçer. Pay almayan mirasçılar, babalarının toprakları dışında geçimlerini sağlamak için hayat mücadelesine atılırlar. Böylece hem toprak bölünmediği için üretim azalmaz, hem de girişimcilik teşvik edilmiş olur¹⁶.

3.2.2. Science Sociale

Le Play'den sonra, Paul Descamps onun izleyicisi olarak deneysel (tecrübî) sosyolojiyi geliştirmeye çalışmıştır. De Tourville ve Demolins ise, gözlem ve istatistikten uzaklaşarak tarihsel ve kuramsal bir sosyoloji geliştirme yolunda ilerlemişlerdir¹⁷.

Science Sociale'ciler, Le Play'den farklı olarak, aileden çok bireyi merkeze almışlardır. Kök ailedeki evde kalan evladı değil, evden ayrılıp dönmeyen ve dışarıda mücadele eden çocukları methederler. Onlara göre aile, özel girişimcilik felsefesinin öğretildiği bir yerdir. Anglo-Sakson övgüsünü her ikisinde de görmek mümkündür. Ancak Le Play, Anglo-Saksonların muhafazakâr ve özel mülkiyetçi yönlerini tebarüz ettirirken; Science Sociale'ciler onların bireysel girişimciliğe dayalı aile ve eğitim anlayışlarını, ferdiyetçi yapılarını ve adem-i merkeziyetçi idare tarzlarını ön plana çıkarırlar¹⁸.

De Tourville, kök aileyi; yarı ataerkil aile ve bireyci aile olmak üzere ikiye ayırır¹⁹. Science Sociale içinde, bu aile tipolojisine dayanarak en önemli toplum sınıflandırmasını Demolins yapar. O, ataerkil aile yapısının ve merkeziyetçiliğin hâkim olduğu toplumu "kamucu" (*communaute*), özel teşebbüs anlayışına sahip bireylerin ve adem-i merkeziyetin ön planda olduğu toplumu "bireyci" (*particulariste*) olarak adlandırır²⁰. Söz konusu tasnif ve kavramlar, ileride tafsilatıyla görüleceği üzere, Prens Sabahaddin'in zihin yapısının şekillenmesinde ve fikirlerinin arka planının anlaşılmasında ehemmiyet arz eder.

3.2.3. İlm-i İctimâ ve Meslek-i İctimâ

Prens Sabahaddin'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için yapılması gereken ilk şey, memleketteki sosyal yapıyı tahlil edip toplumsal hastalıkları bilimsel olarak teşhis etmektir. Bunda başarılı olabilmek için de İlm-i İctimâ'ya (Science Sociale) dayanmak lazımdır²¹. Ona göre İlm-i İctimâ, sosyoloji gibi varsayımsal ve soyut kavramlara dayanmaz; tıpkı fizik ve kimya gibi pozitif bir bilimdir²². Biyoloji nasıl ilmî metotlara dayanarak canlıları tasnif ediyorsa, İlm-i İctimâ da toplumları sınıflandırmaktadır. Öte yandan, biyolojik olarak bir türün diğerine dönüşmesi söz konusu değilken, toplumların değişerek bir türden diğerine

¹⁶ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 305.

¹⁷ Onların elinde, Le Play'in sosyal istikrar kuramı, bireyci aile üzerine kurulu modern bir ekonomik kalkınma kuramına dönüşmüştür. Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 179-80.

¹⁸ İlyas Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti: Liberalizm mi? Muhafazakârlık mı?", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 40 (24 Aralık 2018): 256-57, <https://doi.org/10.21497/sefad.515371>.

¹⁹ Kök ailede baba evini terk edip girişimciliğe atılan çocuklar, dışarıya göç ederek bir daha dönmüyorsa bireyci aile; tekrar memleketine dönüp yerleşiyorsa yarı-ataerkil aile tipinden söz edilir. Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 308.

²⁰ Kösemihal, 308-9; Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", 38.

²¹ Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954), 48.

²² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, ed. Nezahat Nurettin Ege (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1913), 328.

geçışı mümkündür. Bu da, toplumsal meseleleri İlm-i İctimâ'nın metotları ile tetkik edip çözmeye dayanan Meslek-i İctimâ vasıtasıyla gerçekleşecektir²³.

Sabahaddin Bey'e göre, Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Devri'nden itibaren yoğun bir şekilde gelişmiş Avrupa ülkelerini model almış; Batılı devletlerin, bilhassa Fransa'nın idarî ve askerî nizamını kendi bünyesinde tesis etmiştir. İTC mensupları, İmparatorluğun içine düştüğü bunalımlardan kurtulmasına mâni olan başlıca sebep olarak; Sultan II. Abdülhamid'in istibdadı ve parlamentonun tatil edilmiş olmasını görmüşlerdir. Ancak mutlakîyet yerine meşrutiyetin gelmesinin, hükümet sisteminin o veya bu şekilde olmasının problemleri çözümüne doğrudan tesiri yoktur. Siyasî istibdat neticesini doğuran esas sebebi kavramak lazımdır. Bu sebep de toplum yapısının zaafa sahip olmasıdır²⁴. Yani memleket, siyasî reformdan önce sosyal reforma ihtiyaç duymaktadır²⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'da gerçekleşen toplumsal dönüşümler yaşanmamış ve toplum aynı "kamucu" yapısını korumuş; hatta vaziyet daha da kötüye gitmiştir. Avrupa'da yaşanan gelişmelerin burada olmasını beklemek yerine, İlm-i İctimâ'nın yardımı ve metotlarıyla bir program çerçevesinde toplum yapısı dönüştürülmelidir. Le Play'in doğal sosyolojik evrim prensibinden farklı olarak, Prens Sabahaddin, toplumun kendi iç dinamikleriyle evrimsel olarak gerçekleşmemiş olan değişimin; tasarlanmış bir müdahale ile sağlanabileceği görüşündedir²⁶. Toplum, ilmî metotlarla tahlil edilmeli; toplumun sosyal yapısı anlaşıldıktan sonra onu düzeltecek ıslahat programları hayata geçirilmelidir. Ona göre hürriyet, meşrutiyet, eğitim, ahlak ve batılılaşmaya yönelik çalışmalar; o zamana kadar istenen sonucu vermemiştir ve ondan sonra da vermeyecektir. Zira bunlar sebep değil, aslında birer sonuçlardır. Bunlar toplum yapısını dönüştürmez, bilakis toplum yapısı bunları doğurur²⁷. Dolayısıyla doğru neticeyi almak için öncelikle toplum yapısının değiştirilmesi elzemdir²⁸.

3.3. Toplum Yapısına Dair Görüşleri

3.3.1. Bireyci – Kamucu Toplum Ayrımı

Science Sociale ekolünün temel savlarından biri olan bireyci-kamucu toplum ayrımını Prens Sabahaddin de aynı şekilde benimser²⁹. Ona göre coğrafya, toplumların karakteristik özelliklerini tayin eden en önemli faktördür³⁰. İskandinav Yarımadası gibi yerlerde, şahsî teşebbüse yönelen gerçek "bireyler" yetişirken; Orta Asya stepleri gibi sıkı toplumsal bağların olduğu bölgelerde toplum, kabile ve ailenin normlarına tâbi "üyeler" oluşur. Asya, Afrika,

²³ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 49.

²⁴ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, 326-27.

²⁵ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 21.

²⁶ Rukiye Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin* (İstanbul: Der Yayınları, 2019), 62.

²⁷ Tanyol, "İctimai Monografi Hazırlıkları", 155.

²⁸ Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *İstanbul University Journal of Sociology* 3, sy 1 (02 Mayıs 2012): 74.

²⁹ Erkul, "Prens Sabahattin", 117-18. Prens Sabahaddin eserinde cemaatçi ve hususiyetçi tabirlerini tercih eder. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, 331 vd.

³⁰ Z. Fahri Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin* (İstanbul: Türkiye Harsî ve İctimai Araştırmalar Derneği [Association des Recherches Culturelles et Sociologiques de Turquie], 1952), 13.

Güney Amerika, Doğu ve Güney Avrupa gibi az gelişmiş yerlerde kamucu; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi yerlerde ise bireyci toplum yapısı söz konusudur. İşte Osmanlı cemiyetinin esas problemi, kamucu yapıda olmasıdır. Coğrafi imkânsızlıkları aşarak, doğal yollarla ve evrimsel olarak gelişmemiş olan toplum yapısını değiştirmek, İlm-i İctimâ ile mümkün hale gelir³¹.

Kamusal hayatın, özel hayata hâkim olduğu kamucu yapılarda, bireyin kabiliyetleri ve kişiliği gelişmemiştir³². Toplumun geneli, çalışmaya ve üretmeye değil; tüketmeye yatkındır. Toplumdaki bireyler ile; aile, cemaatler, siyasî gruplar veya hükümet arasında sıkı bir bağ vardır. Bireyin dayanak noktası kendi kişiliği ve bireysel çalışması değildir. Her fert, dayanağını kendi dışında, bağlı olduğu toplulukta arar³³. İngiltere gibi bireyci toplumlarda ise girişimcilik ve bireycilik gelişmiştir; özel hayat, kamusal hayatı belirler³⁴.

Sabahaddin Bey'e göre kamucu yapısıyla Osmanlı toplumu, özgürleşmemektedir. Kamu otoritesinin yoğunluğu ve geniş bir sahaya yayılması, bireyin kendi kabiliyetlerini keşfetmesine mâni olmaktadır. Bireylerin devlete bağımlılığını daha da artıran memurluk tutkusundan milleti kurtarmak lazımdır. Osmanlı cemiyeti, meşrutiyetle birlikte, bireysel faydayı gözetmeyi öğrenmeli; özel mülkiyete ve kişi haklarına sahip çıkmalıdır³⁵.

Prens Sabahaddin, Osmanlı'nın içinde bulunduğu vaziyeti, fikrî olarak geri kalmasına bağlayanlara karşı çıkar. Kolay, rahat ve gevşek bir ziraî ve ticarî faaliyetin yaygın olduğu toplumlarda boş zaman boldur; dolayısıyla fikrî olarak ilerleme imkânları olabilir. Çetin ve aktif çalışmaya zorlayan bir ziraî hayatın olduğu cemiyetlerde ise devamlı çalışma, üretim ve düzen vardır; halk, işlerinde tecrübe ve gözleme dayanır. Güçlü bir yapıya ve düzene sahip olan böyle toplumlar, fikrî olarak üstün olmasalar dahi diğerlerine galebe çalmışlar ve aslında insanlığın fikrî ilerlemesine de en büyük katkıyı sağlamışlardır³⁶.

3.3.2. Dinin Topluma Etkisi

İslamiyet veya herhangi bir dinî inancı ilerlemeye engel olarak görmeyen Prens Sabahaddin'e göre, dinin çeşitli toplum yapılarındaki yansımaları farklı farklıdır. Kamucu toplumlarda dinler, bir baskı vasıtası olarak kullanılmış ve dolayısıyla şiddetli reaksiyonlara sebebiyet vermiştir. Bireyci toplumlarda ise kişisel özgürlüklere saygı gösterildiğinden, din sosyal bir ihtiyacı karşılayan ve herkes tarafından hürmete mazhar olan bir mefhum olagelmıştır³⁷.

³¹ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 151-52. Sabahaddin Bey'in bu gibi görüşlerinde Sosyal Darwinizm'in tesirlerini görmek mümkündür. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 52.

³² Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 156.

³³ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, 336.

³⁴ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 156.

³⁵ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 80-82.

³⁶ İlk gruba Antik Yunan, ikinci gruba ise Roma toplumu misal verilebilir. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, 346-47.

³⁷ Katolikliğin yaygın olduğu Fransa ve İspanya ile Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) karşılaştırır. Kamucu yapıya sahip İspanya ve Fransa'da din, devleti yönetimini tek elde toplamaya ve siyasî otoriteyi güçlendirmeye yarayan bir araç olmuştur. Bireyci yapıya sahip ABD'de ise din yalnızca birey için ahlakî ve vicdanî bir dayanaktır. Prens Sabahaddin, 337-38.

Bunların ötesinde, ona göre İslam dini, ilerlemeyi ve özel girişimi desteklemesiyle, bireyci toplum yapısına geçişi kolaylaştıran bir dindir³⁸. Arzuladığı bireyci yapıyı açıklarken, şahsî teşebbüsün gerekliliğine Kur'ân-ı Kerîm'den referanslar vermekten de geri durmaz³⁹.

3.3.3. Batılılaşma

Prens Sabahaddin, bireyci toplum olma yolunda ilerlemeyi, “Batılılaşma” ile de özdeşleştirmek istemez:

“Hiçbir milleti taklide kalkışmakla, o millet olamayacağımız ve olmağımız da temenniye şayan olmadığı gibi, yalnız milliyetimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla hiçbir varlığa malik olamayız.”⁴⁰

Batı gibi gelişmiş olabilmek adına, memleketi Batı'nın maddî ve manevî araçlarıyla donatmak, sorunları çözemez⁴¹.

O, geleneksel kültürü ne yüceltir ne de yok sayar. Kendi kültürünü, inançlarını ve geleneklerini topyekûn dışlamaz. Türkiye'nin nasıl kalkınabileceğine dair sorularının cevabını İngiltere'de bulmuş ve o modeli bütün insanlık için geçerli bir formül olarak kabul etmiştir. Fakat Anglo-Sakson yaşam kültürüne davetiye çıkarmaz; sadece onlar gibi bireyci toplumsal yapıya ulaşmayı arzular. Yani çözümü İngiliz kültürüne bağlı görmez, dolayısıyla onun fikirlerini İngilizleşme veya İngiliz hayranlığı olarak görmek isabetli olmaz. Batı'nın belli bir coğrafyasında ortaya çıkmış olan insan modelini ve toplum yapısını, tek kurtuluş yolu olarak görmesi; Doğu'nun kendi kültür ve geleneği içinde bir çözümü hiç düşünmemesi, onun batılılaşma ideolojisini de taşıdığını gösterir. Ancak toptan bir batılılaşmacı değildir; tarih ve gelenekten kopmayı arzulamaz⁴².

3.4. İktisadî Yapıya Dair Görüşleri

3.4.1. Teşebbüs-i Şahsî Anlayışının Benimsenmesi

Prens Sabahaddin, İngiltere örneğini takip ederek bir tür Osmanlı burjuvazisi meydana getirme arzusundadır⁴³. Bu da şahsî teşebbüs (özel girişimcilik) teşvik edilerek oluşturulabilir. Memurluğa rağbet azaltılmalı ve memur sınıfı olabildiğince ortadan kaldırılmalıdır. Asırlardır İmparatorluğun en kabiliyetli ve eğitilmiş kesimi, devlet memuru olmayı tercih etmiştir. Hâlbuki ziraat, sanayi ve ticaret gibi aktif bir çalışma ve girişimciliği gerektiren sahalarda Türk ve Müslüman unsurlar gelişmemiştir. Bu vaziyet, kamucu toplum yapısından doğmuş ve onun daha da güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Söz konusu zihniyet değişmeden, toplumun bireyci yapıya geçmesi mümkün değildir⁴⁴.

³⁸ Karakaş, “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak”, 36.

³⁹ Korlaelçi, “Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey”, 46. Mesela: “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”. Kur'ân-ı Kerîm, “Necm”, 53/39.

⁴⁰ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 339.

⁴¹ Prens Sabahaddin, 339.

⁴² Özyurt, “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”, 187-93.

⁴³ Erkul, “Prens Sabahattin”, 145-46.

⁴⁴ Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 152-53.

Osmanlı toplumunda yüksek bir pozisyon elde etmek isteyenlerin, buna devlet otoritesini elde ederek değil; üretim sahasında kazandıkları başarılarla ulaşacakları bilincinin yerleşmesi lazımdır. Bu anlayış da bireyci bir eğitim sisteminden geçmiş, girişimci bir sınıfın yetişmesiyle mümkün olacaktır⁴⁵.

3.4.2. Tarımda Özel Mülkiyetin Geliştirilmesi

Prens Sabahaddin, şahsî teşebbüs ve üretimi geliştirecek bir sosyal çevre meydana getirilebilmesi için özel mülkiyetin güvence altında olmasını çok önemli görür⁴⁶. Ona göre bireyci yapı, ziraî alandaki ilerleme ile meydana gelecektir. Şahsî teşebbüs ve özel mülkiyet anlayışını geliştirerek geniş bir üretim çevresi oluşturmak için aktif bir tarım sistemi şarttır⁴⁷. İmparatorluğun temel ekonomik dayanağı tarım olmasına rağmen, Osmanlı köylüsü en çok ezilen ve ihmâl edilen unsur olmuştur. Köylüyü kalkındırmak için tarım kaynaklı ticareti geliştirmek elzemdir. Bu bağlamda köylü topraklandırılmalı ve köylerle şehirler arasındaki ticarî ilişkiler geliştirilmelidir. Köylünün toprakla ilişkisini sağlamlaştırmak, onu toprağa bağlamak olmazsa olmazdır. Üretken ve gelişmiş bir tarım toplumu meydana getirmek ancak böyle mümkündür⁴⁸.

Ziraî gelişme, devlet tarafından atanmış memurlar (ziraat müfettişi, nahiye müdürü, vaiz vb.) vasıtasıyla sağlanamaz. Çünkü merkezden tayin edilen maaşlı memurun, meselelerin çözümünde doğrudan menfaati yoktur⁴⁹. Devletin yapması gereken şey, bireyin önünü açmak; ona kendi yeteneklerini geliştirebilecek bir ortam sağlamak; onu üretmeye ve en başta kendi menfaati için çalışmaya teşvik etmektir. Birey zenginleştikçe, toplum da zenginleşir⁵⁰.

Söz konusu ortam için en mühim şartlardan birisi olan özel mülkiyet anlayışı, Osmanlı köylüsünde zayıftır⁵¹. Tarım topraklarının çoğunluğu devletin elindedir. Merkezî idareye bağımlı olan köylülerden, özel mülkiyete sahip ve ekonomik olarak zenginleşmiş bir ara sınıf yetişmemiş; vergisini vermenin derdinde olan çiftçinin, servet biriktirmek aklına bile gelmemiştir⁵².

Sabahaddin Bey, tarımın geri kalmasını, köylünün cahilliğine bağlayanlardan ayrılır. Ona göre esas olarak tarımı geliştirecek dayanışmayı sağlayan bir teşkilatlanmanın ve köylüyü her bakımdan destekleyecek kaynakların eksikliği çekilmektedir⁵³. Bu hususta İngiltere'nin tarihi süreçte yaşadığı gelişme modeli tatbik edilmelidir: “*Centilmenlerin* önderliğinde, endüstrileşmeye doğru yürüyen, kapitalistleşen bir köylü sınıfı” oluşturulmalıdır⁵⁴. Yani

⁴⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 352.

⁴⁶ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 67-68.

⁴⁷ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 336-37.

⁴⁸ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 68-69.

⁴⁹ Bu yolla sorunları çözmeye çalışmak, sadece memurluğun artmasına, kamucu yapının güçlenmesine sebep olur. Devletin faaliyet sahasının genişlemesi, sosyal yapıımız için bir ilerleme değil, geriye gidiştir. Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 167.

⁵⁰ Böylece birey, kendi refahını ve özgürlüğünü yine kendisi ortaya çıkarmış olur. Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 59.

⁵¹ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 167.

⁵² Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 69.

⁵³ Akkaya Kia, 67.

⁵⁴ Erkul, “Prens Sabahattin”, 122; Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 155.

çiftçilere aktif çalışmaları ve başarılarıyla örnek olup rehberlik edecek, onların çalışma hayatlarını düzene sokup geliştirecek “ziraî patronlar” yetiştirmeyi lüzumlu görür⁵⁵.

3.5. İdarî Yapıya Dair Görüşleri

3.5.1. Genel Olarak Siyasî Rejimler

Prens Sabahaddin'e göre, toplumların ilerlemesinde esas rol siyasî rejimlerde değil, özel teşebbüstedir:

*“Umumî hayattaki hakiki terakki ne meşrutiyetten ne parlamentarizmden ve ne de cumhuriyetten doğuyor. Ancak, vatandaşların hayatlarına kudret ve intizam bahşeden şahsî teşebbüsten doğuyor.”*⁵⁶

Onun muhalefeti, Sultan II. Abdülhamid'e olduğu kadar ve hatta daha fazla, İttihat ve Terakki'nin otoriter yönetimine karşı olmuştur. Kategorik olarak monarşiye karşıtlığı olmadığı gibi, meşrutiyete veya parlamentarizme taraftarlığı da yoktur⁵⁷. Sultan Vahideddin devrinde İttihatçılar iktidardan düştüğünde, memlekete dönmüş; devrin Padişahına veya rejime yönelik ağır eleştirilerde bulunmamıştır.

Asıl meselesi, toplumun kamucu yapıdan bireyci yapıya dönüştürülmesi olmuştur. Hususî hayatında bağımsızlığı ve gelişmeyi sağlayacak aktif bir üretim ile güçlü bir sisteme sahip olamayan, yani kendilerini bile yönetmekten aciz kalan bir toplumun; kamusal hayatı hakkıyla kontrol ve idare edebilmesi zaten mümkün değildir⁵⁸.

3.5.2. Adem-i Merkeziyetçilik

Prens Sabahaddin'e göre adem-i merkeziyet (*décentralisation*), umumî olarak işlerin özelliklerine göre ayrılması, belirli sorumlulukların belirli yetkilere bağlanmasıdır. Merkeziyet, işlerin ayrılmayıp bütünleştirilmesi, tüm yetkilerin merkezde toplanması ve hangi yetkiden hangi sorumluluğun doğduğunun belli olmamasıdır. Adem-i merkeziyet ise işlerin yerinden görülmesi ve her mesele için merkeze başvurmaya gerek kalmamasıdır⁵⁹. Onun adem-i merkeziyet anlayışının içinde tevsî-i mezûniyet (yetki genişliği - *déconcentration*) ve tefrik-i vezâif (görev ayrılığı) mevcuttur⁶⁰.

Sabahaddin Bey, özel hayatın güçlü ve bağımsız olduğu toplumlarda adem-i merkeziyetin, böyle olmayan toplumlarda ise merkeziyetin doğduğunu ifade eder⁶¹. Bireyci toplumlarda bölgesel hayat, o mahallin ilgilileri tarafından düzenlenmektedir. Güçlü bir özel alanın ve

⁵⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 352.

⁵⁶ Prens Sabahaddin, 359.

⁵⁷ Kansu, “Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthalı”, 162.

⁵⁸ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 156-57.

⁵⁹ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 358; Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 169. Sabahaddin Bey, adem-i merkeziyet kavramının muhtariyet (otonomi) ile karıştırmaması gerektiğini özellikle vurgular. Tütengil, *Prens Sabahattin*, 32.

⁶⁰ Sabahaddin Bey, yetki genişliği ve görev ayrılığı kavramlarını doğrudan doğruya adem-i merkeziyetle bağlantılı görmüş; hatta yetki genişliğine özel bir önem atfetmiştir. Ancak bu iki kavramı merkeziyetçilikle bağlantılı gören yazarlar da mevcuttur. Bkz. Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsî-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezâif* (İstanbul: İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982), 80 vd.

⁶¹ Erkul, “Pres Sabahattin”, 123.

bağımsız bireyin varlığı, merkezî hükümetin sınırlı bir sahada yetkili olması neticesini doğurur⁶². Bir toplumda özel alan ne kadar gelişmiş ve ilerlemişse, devletin müdahale etmesi gereken alan o kadar daralır⁶³.

Merkeziyete dayanan yönetimde, kontrol; merkezden başlayarak ülkenin diğer noktalarına yayılır. Böyle bir yönetim anlayışında ister tek bir hükümdar isterse parlamento başta olsun, sonuç istibdat olacaktır. Adem-i merkeziyete dayanan yönetimde ise denetim, memleketin en küçük parçasından başlayarak kademeli olarak artar ve merkezde son derecesine ulaşır. Yerel idarî organlar, bölgenin menfaatleriyle kendi menfaati birleşmiş kişilerden oluşmalıdır⁶⁴. Bu organlarda bulunmaya en layık olanlar da kişisel gayret ve çalışmalarıyla, üretimdeki başarılarıyla toplumda saygın bir konuma yükselmiş olan girişimcilerdir. İdare heyetlerine mutlaka böyle kimseler seçilmeli, yönetime katılmaya onlar teşvik edilmelidir⁶⁵.

Her işin merkezden görülmesi, şahsî teşebbüsün önünde de bir engeldir. İşlerinin hızlı ve kolaylaştırıcı bir şekilde görülmesi gerekirken, girişimciler Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yığın zorlukla karşılaşılıyor ve bürokrasiye takılıyorlardı⁶⁶. Adem-i merkeziyet, işlerin hızlı görülmesi için elzemdir⁶⁷.

Asayiş ve adaleti tesis etmek de mahallî idarelerin vazifesi olmalıdır. Mahkemeler yeknesaklıktan kurtarılarak yerel ihtiyaçlara göre düzenlenmeli ve adaletin tesisi hızlandırılmalıdır⁶⁸. Adlî teşkilat, her bölgede, çalışmalarıyla başarılı olmuş ve herkesçe takdir edilen, devlete muhtaç olmayan, vicdanî bağımsızlığa sahip kimselerden oluşmalıdır⁶⁹. Vilayetlerin kendi bütçeleri olmalı, üreticiye kredi vererek destekleme yetkileri bulunmalıdır. Vergiler de nazarî olarak değil, tecrübeye dayanarak düzenlenmelidir⁷⁰.

Bütün vilayetler genel bir kanunla idare edilmemeli, mahalli idarelerin ihtiyaçlarına uygun şekilde “tanzim mıntıkaları” oluşturulmalıdır. Birkaç vilayet bir mıntika kabul edilerek, her

⁶² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 356.

⁶³ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 168-69. Sabahaddin Bey, A.B.D., İngiltere ve Norveç’i örnek gösterir: Onlarda yerel işler, o işle ilgili olanların en ehilleri idare etmektedir. Belli işleri yapma ve yönetme görevleri ayrı ayrı heyetlere verilmiş; her yetkinin karşılığında bir sorumluluk belirlenmiştir. Devlet ise yerel yönetim ve özel şahısların faaliyetleriyle halledilemeyen, toplumun bütününe ve kamu yararına yönelik işlerde müdahale etmektedir. Fransa’da ise merkeziyet ön plandadır: Bütün işler tek bir merkezden yönetilmeye çalışılır, bütün sorumluluk tek bir noktada toplanır. Memur sayısı devamlı artmasına rağmen, kamu ihtiyaçları asla tatmin edilemez. Krallıklar, meclisler, imparatorluklar, ihtilaller veya cumhuriyet, bu vaziyeti değiştirmemiştir. Çünkü sosyal hayatın ilerlemesi, hükümet sistemlerine değil, şahsî teşebbüsün gelişmesine bağlıdır. Toplumlar sadece siyaset ve kanunla idare edilemez, geliştirilemez. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 357.

⁶⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964), 221.

⁶⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 366.

⁶⁶ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 171.

⁶⁷ Yaşanmış bir hikâye olarak, Bolu sancağı mutasarrıfının, üç saat mesafelik bir yolu yaptırmak için altı yıl uğraşmasına rağmen sonunda işten vazgeçemeye mecbur kaldığını örnek vererek, ülkedeki bürokrasi ve kırtasiyeciliğe dikkat çeker. Tütengil, *Prens Sabahattin*, 36-37.

⁶⁸ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 366-68.

⁶⁹ Halihazırda bazı yerlerde halkın saygısını ve güvenini kazanmış kişiler, tarafların rızalarıyla küçük davalarda hakemlik yapmaktadırlar. Bunun gibiler sulh hâkimi olarak atanabilir. Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 171.

⁷⁰ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 371.

mıntıkada birer “heyet-i tanzimiye” (düzenleme heyeti) meydana getirilmelidir. Devlet, bu heyetlere danışmanlık etmek üzere İngiltere’den uzmanlar getirtmelidir⁷¹.

3.5.3. Osmanlıcılık

Adem-i merkezîyet, Prens Sabahaddin'in Osmanlıcılık anlayışının temelini ve İTC ile çatışmasının ana temasını oluşturur⁷². Onun fikirleri, Osmanlı'nın milliyetçi cereyanlarla başının dertte olduğu hassas bir devirde gayrimüslim unsurların bağımsızlık taleplerini desteklediğinden bahisle; bilhassa İttihat ve Terakki mensuplarınca kötülenmiştir. Prens, yazılarının bir kısmını, adem-i merkezîyetten maksadının, bir yerde yaşayanların kendi kendini yönetmesi değil; yerel yöneticilerin merkeze başvurmadan karar alıp işleri yerinde görmeye yetkili olması, yani yetki genişliği (tevsî-i mezûniyet) olduğunu izah etmeye adanmıştır⁷³. Bu görüşünü Kânûn-ı Esâsî'nin⁷⁴ 108. maddesine dayandırır: “*Vilâyâtın usul-i idaresi, tevsî-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecâtı nizam-ı mahsus ile tâyin kılınacaktır.*”

Maddede geçen tefrik-i vezâif ile anlatılmak istenenin, idarî adem-i merkezîyet olduğunu söyler. Buna göre, hükümetin siyasî görev ve yetkileri merkeze hasredilmeli; siyasî nitelikte olmayan iş ve görevler ise yerel yönetimler tarafından görülmelidir. Yani Sabahaddin Bey, siyasî adem-i merkezîyete değil; anayasada da belirtildiği üzere idarî adem-i merkezîyete taraftardır. Bilakis o, “Osmanlıcılık” akımının da bir savunucusudur. Osmanlı unsurları, yönetime katılımı ve iktidarı denetlemeyi adem-i merkezîyet sayesinde doğrudan yapabilecek; böylelikle Osmanlı Devleti'ne yabancılaşmayacak ve ona kalben bağlanacaklardır. Onların ulusal benliklerini baskılamak yerine, millî rekabetlerini Osmanlı çatısı altında ve dışarıya karşı birlik olarak sürdürmeleri sağlanacaktır⁷⁵. Böylelikle adem-i merkezîyet, Osmanlı ülkesindeki bireylerin, vatandaşlık statüsüne ve bilincine erişmesini sağlayacak; yani aslında dolaylı olarak siyasî merkezîyeti temin ederek İmparatorluğun parçalanmasını engelleyecektir⁷⁶.

Sabahaddin Bey, eski millet sistemi, milliyetçilik ve İslamcılık gibi ideolojileri yetersiz bulmuş; bireyleri inanç ve kültür dışında aynı çatı altında birleştirip devlete bağlayan bir formül aramış ve bunu da Anglo-Saksonlarda bulmuştur. Bu ülkelerde devlet, meşruiyetini belli bir kimlikten değil, herkesin çıkarlarını gözetme ve adaleti sağlama özelliğinden almaktadır. Bireylerin devlete bağlılığı pragmatiktir; maddî çıkarlara dayalıdır. Osmanlı cemiyeti de manevî değerlerin yüceltilmesiyle değil, bireyci toplumlarda olduğu gibi maddî çıkarları koruma güdüsüyle davrandığı takdirde siyasî bütünlüğünü muhafaza edecektir⁷⁷.

⁷¹ Prens Sabahaddin, 371. Sabahaddin Bey'in, Hindistan ve Mısır gibi geri kalmış ülkeleri “düzene sokmuş” olan İngilizlerden yardım almayı faydalı gördüğü ve onların takdirini kazanmayı önemseydiği söylenebilir. Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 155.

⁷² Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 152.

⁷³ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 96-97.

⁷⁴ Düstür, I/IV/4.

⁷⁵ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 107, 119-20.

⁷⁶ Reyhan, “Prens Sabahaddin”, 150.

⁷⁷ Özyurt, “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”, 195.

3.6. Eğitim Sistemine Dair Görüşleri

Prens Sabahaddin, eğitimi, sadece kurumsal olarak ele alınması gereken bir mesele olarak görmez. Onu, ailede başlayan ve hayat boyu devam eden bir mücadele olarak değerlendirir⁷⁸. Kişilerin bir topluluğun üyesi olmakla yetinerek pasifleşmesi yerine, bireysel çalışmalarıyla yükselme bilincine varması; yani birey olduklarını keşfetmesi amacına yönelik bir eğitim anlayışını benimser. Kamucu yapıda eğitim, tıpkı kanunlar gibi bir amaç iken; bireyci yapıda bunlar araçtır⁷⁹.

3.6.1. Tenkitleri

Sabahaddin Bey, Osmanlı toplumunun esas sorununu cehalete bağlayıp; sorunların çözümünü de cehaleti ortadan kaldırmaya ve bu amaçla eğitime indirgeyenlere katılmaz⁸⁰. Cehaletin giderilmesi, fikrî üstünlüğü sağlayabilir; ancak sosyal üstünlüğü sağlamaz. Yani halkın eğitimi amaç değil, bireyci toplumun yetiştirilmesinde bir araç olmalıdır⁸¹. O, model alınan Fransız eğitim sisteminin, öğrencileri gereğinden fazla ve işe yaramaz bilgiyle boğduğunu; hâlbuki Anglo-Saksonların, girişimci gençler yetiştirmeye odaklandığı ve onlara çalışma hayatlarında pratik olarak faydalanabilecekleri bilgileri verdiğini söylemektedir⁸².

Ona göre Osmanlı ülkesinde, aktif, pratik bir eğitimdense; teorik ve memurluğa yol açan bir eğitim tercih edilmektedir. Hâlbuki okullar, devletin idare teşkilatının bir parçası olmak yerine, ailelerin çalışma hayatlarına birer yardımcı olmalıdır⁸³. Sabahaddin Bey, ülke genelinde tek tip eğitime ve devletin eğitim alanına müdahil olmasına da karşıdır. Ailelerin ve yerel yönetimlerin bu faaliyeti yürütmesini savunur⁸⁴. Osmanlı'nın gayrimüslim unsurlarından Rumlar ve Musevilerin, okullarında gençlere çalışma hayatlarına yardımcı olacak bir eğitim verdiklerini; onların bu başarılı uygulamasının, ticaretteki üstünlüklerini korumayı sağladığını söyler⁸⁵.

3.6.2. Tavsiyeleri ve Eğitime Bıçığı Rol

Hayat, pozitif bilimlerin kanunlarının geçerli olduğu bir mücadele sahasıdır. Sosyal anlamda gelişmenin anahtarı, teşebbüs-i şahsîdir. Bunun için de bütün okullarımızda girişimci ve üretken gençler yetiştirilmelidir⁸⁶. Eğitim sisteminin gayesi, hükümete memur sağlamak ve hazır mevkilerin elde edilmesine yol açmak değil; bireysel çalışmaları ve girişimleriyle devlet dışı bir alanda başarılı olacak aktif ve girişimci gençler yetiştirmek olmalıdır⁸⁷. Gençlere

⁷⁸ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 74-75.

⁷⁹ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 50.

⁸⁰ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 160.

⁸¹ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 50.

⁸² "Bugün Fransız ve İngiliz liselerinden çıkan talebeyi, malumat cihetinden mukayese edersek, bu iki milletin talebeleri arasındaki farkın büyüklüğünden elbette hayretler içinde kalırız. İngiliz gençleri, Fransızlarınkine nispetle, mekteplerinden adeta yarı cahil çıkıyorlar. Hâlbuki amelî hayata girince birinciler, ikincilere nispetle ne kadar fazla bir kudret tecelli ettiriyorlar!" Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 335.

⁸³ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 53-55.

⁸⁴ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 191; Karakaş, "Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak", 28.

⁸⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 352.

⁸⁶ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 44.

⁸⁷ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 172.

çalışma hayatlarında ihtiyaç duyacakları pratik bilgiler vererek onları bu yaşama hazırlamak hedeflenmelidir⁸⁸.

Bireyci toplum yapısına sahip olmak bir eğitim meselesidir. Bireylerin eğitimi, ailede başlar. Bireyci ailelerin oluşmasını sağlayacak kız ve erkekler yetiştirmek lazımdır⁸⁹. Bu maksatla, ülkenin uygun yerlerinde okullar açmalı; İngiltere'den eğitim verecek uzmanlar, hatta aileler getirilmeli; İngiltere'ye de öğrenci yollanmalıdır. Yetiştirilen bu gençlerin toprağa güçlü bağlarla bağlanmalarını devlet teşvik etmeli, onlara sahip çıkmalıdır⁹⁰.

Tarımın gelişmemesinin sebebi, köylünün cahil olması değildir. Dolayısıyla köylüyü eğiterek neticeye ulaşmayı düşünmek yersizdir. Tarımın gelişmesi için asıl gereken şey ziraî patronlardır⁹¹. Söz konusu okullarda yetiştirilip ziraî patron ailelerin oluşmasına aday olacak kişiler, geniş arazilere yerleşerek orada küçük bir bireyci yapı canlandıracaklardır. Böylece ülke toprakları, özel teşebbüs ve özel mülkiyet anlayışıyla; bilimsel tarım usullerine dayanarak kalkınacaktır. Kamucu yapıdaki köylü aileler, bu yeni usulleri görerek onları örnek alacak ve bireyci yapıya doğru gelişim göstereceklerdir⁹².

4. Prens Sabahaddin'in Fikirlerinin Liberalizm Bağlamında Değerlendirilmesi

Prens Sabahaddin, kendini liberal olarak tanımlamayı tercih etmez⁹³. Bunun başlıca sebebi, onun liberallik, demokratlık, sosyalistlik, milliyetçilik gibi kavramlara ehemmiyet vermemesidir. O, ideolojik kanaatlerin hakikatmiş gibi kabul edilmesini ve onlara dayanarak hükümlere varmaya çalışmayı bilimsel bulmaz. İlm-i İçtima ile sosyal meseleleri bilimsel olarak analiz etmeyi isabetli bulur. Kendisini de Meslek-i İçtimâ'yı tatbik eden bir ilim adamı olarak konumlandırır⁹⁴.

---

⁸⁸ “Mektepler, devletin idarî teşkilatından bir parça olmak yerine, ailelerin ve çalışma hayatının yardımcıları halini almalıdır. Bu iki esas muhafaza edebilmek için, yani hem mekteplerin mahallî ve ailevî ihtiyaçlara merbut olarak inkişafını, hem de amelî hayatın ihtiyaçlarına uygunluğunu temin için, umumî mekteplerin tesis ve idaresini mahallî hükümetlere tevdi etmek ve bu suretle devlet memurları ile mahallî idare erkanının; yani aile reisleri ve iş sahiplerinin mesaisi arasında tedricî bir ahenk vücuda getirmek icap eder.” Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 370.

⁸⁹ Prens Sabahaddin, 373.

⁹⁰ Ancak devletin imkanı dahilinde yapacağı maddî yardımlar, asla manevî olarak onlara müdahalesine vesile olmamalıdır. Prens Sabahaddin, 374.

⁹¹ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 53.

⁹² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 374-75. Prens Sabahaddin'in yukarıda hülasa edilen görüşlerinde, Demolins'in Fransa'da 1899 yılında Science Sociale prensiplerine göre kurduğu ve Anglo-Sakson eğitim modelini uygulayan *Ecole des Roches*'den ilham aldığı anlaşılmaktadır. Mevzubahis okul, Fransız elit ailelerin çocuklarının, okullardan bürokrat veya memur olarak çıkmak ya da entelektüalizme dalmak yerine; Anglo-Sakson sisteminde eğitilerek tarımsal üretime katkıda bulunacak başarılı girişimciler olarak yetiştirilmesini hedeflemiştir. Sabahaddin Bey, kendi tasarladığı sistem için bunu açıkça dile getirmese de okulun belli bir zümreye hitap ettiğini vurgular. Okulun öğrencilerinin varlıklı insanlar olduklarını, bunların rahat bir hayat yerine aktif bir çalışmayı tercih edeceklerini söyler. Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 77-78.

⁹³ Kendisini liberal veya muhafazakâr olarak konumlandırmayışları, Le Play ekolü takipçilerinin tamamında yer alan bir tavidir. Sucu, “Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti”, 254.

⁹⁴ Akşin, Prens Sabahaddin'in çalışmalarını iddia ettiği gibi ilmî bulmaz. Ona göre Sabahaddin Bey, Le Play ekolünün metotlarını doğrudan Osmanlı toplumuna ve ülkesine tatbik ederek bir ilmî çalışma yapmış değildir.

Onda dar anlamıyla bir liberalizmi, yani Madison'cı anayasacılığı, Locke'un denge unsurlarını veya Rousseau tarzı halk egemenliğini bulmak güçtür. Zira o, Anglo-Sakson modelini birinci elden değil; Demolins vasıtasıyla, dolaylı yoldan öğrenmiştir. Eserlerinde ve yazılarında Anglo-Sakson liberalizminin kurucularından John Locke, David Hume, Adam Smith, Jeremy Bentham, ya da John Stuart Mill'den hiç bahsetmez⁹⁵.

Kişisel girişim, özel mülkiyet, servet birikimi gibi kavramları öne sürerken, bunları ayrıca liberalizm bağlamında ele almaz. Osmanlı toplumunun sorunları ve çözüm yollarını tartışmaktan fazla uzaklaşmaz. Meşrutiyet taraftarlığı, doğrudan anayasacı ve parlamentocu görüşlere dayanmasa da; iktidarın belli bir alanda sınırlanması yönündeki arzusu liberal olarak değerlendirilebilir⁹⁶.

Liberalizm temelde bir burjuva ideolojisidir. Prens Sabahaddin'in dönemi için Osmanlı ülkesinde böyle bir ideolojiyi doğuracak çapta bir burjuva sınıftan bahsetmek mümkün değildir. Yani Sabahaddin Bey liberalizmden beslenmediği gibi, o devirde Osmanlı ülkesinde liberalizme kaynaklık edecek bir toplumsal taban ve liberal düşünce geleneği de yoktur⁹⁷.

Bu gibi sebeplerle, bazı yazarlar Prens Sabahaddin'i liberal olarak kabul etmez. Mesela Tevfik Çavdar'ın "Türkiye'de Liberalizm" isimli eserinde Prens Sabahaddin'in adı hiç geçmez. Oya Okan, onun liberalden ziyade Osmanlıcı olarak anılmasını daha isabetli görür⁹⁸. Cenk Reyhan da onu liberal olarak kabul etmez⁹⁹. Durukan, gevşek bir tanımdan hareket edildiği zaman onun liberal sayılabileceğini söyler¹⁰⁰.

Aykut Kansu, Prens Sabahaddin'i Le Play ve Demolins gibi muhafazakâr kabul eder. Ona göre Sabahaddin Bey, Science Sociale'cilerin görüşlerini Osmanlı'ya uyarlamış, artık yeni sömürgeler elde edemeyecek Osmanlı için bir tür iç sömürgeleşme tasarlamıştır. Türkiye'deki seçkin kesimin gençlerini eğitip kendi başına tarımsal kalkınmayı sağlayamayan köylülerin başına onları ziraî patron olarak göndermek istemiştir. Elitler, bürokrasiye girmekle uğraşmak yerine, Anadolu'da köylünün efendisi olarak girişim yapmalılar; orada toprağa ya da ziraî üretime bağlı bir aristokrat sınıfı oluşturmalarıdır¹⁰¹. Akkaya Kia'ya göre de Sabahaddin

---

Anglo-Saksonların üstünlüğü veya üstünlük sebepleri ve teşebbüs-i şahsinin bunda rolü tartışmaya açıktır. Adem-i merkezîyet hakkındaki görüşleri ise ilmî değildir ve hatta yıkıcıdır. Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fıkrası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27, sy 03 (1972): 553-54, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001087.

⁹⁵ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 154.

⁹⁶ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 132.

⁹⁷ Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti", 261.

⁹⁸ Oya Okan, "Prens Sabahattin Literatürü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy 11 (01 Mayıs 2008): 494.

⁹⁹ Reyhan, "Prens Sabahaddin", 149.

¹⁰⁰ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 154-55.

¹⁰¹ Kansu, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali", 161. İlyas Sucu, Science Sociale'cilerin muhafazakâr olduğu fikrine katılmaz. Onlar eski düzene dönüşü değil, İngiltere ve A.B.D.'de görüldüğü gibi kendi değerlerini koruyarak yükseltilen bireyleri yetiştiren bir organizasyon kurmayı hedefler. Bilimsel bir metottan hareket ederek, kapitalizme adaptasyonu hızlandırmak isterler. Üstelik Demolins'in anlayışında, Le Play'in mülkiyeti korumacılığının ötesinde bağımsız mülkiyetler kurmaya önem verme gibi farklılıklar vardır. O, meşhur eserinde, mülksüz olarak hayata başlayıp bireysel girişimciliği ile

Bey'in, eğitime dair ileri sürdüğü ve önce bir seçkinler zümresi oluşturup daha sonra bu zümrenin halkı eğitmesi yönündeki görüşlerinin liberalliği tartışmaya açıktır¹⁰².

Öte yandan Prens Sabahaddin'in fikirlerinde liberal öğretiyi doğrudan olmasa da dolaylı olarak bulmak mümkündür. Locke'ın, devletin amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğu düşüncesi ve devleti belli bir alanla sınırlandırması, onun görüşlerinde hissedilir¹⁰³. Yine onda, Adam Smith'in bireyin çıkarları peşinde koşarak aynı zamanda toplumun da çıkarına davranacağı düşüncesi de görülür¹⁰⁴. Bireyin bilinçli, girişimci ve erdemli olması, toplumun da o derece yükselmesini sağlayacağından; her şeyden önce bireyi geliştirmeye önem vermek gerektiğini müdafaa eder ve bireyi yüceltir. Yani onun fikirlerinde, liberalizmin sınırlı devlet (*limited government*) anlayışı ve bireyin özerkliği ilkeleriyle karşılaşılr¹⁰⁵. Devletin kültürleri ve inançları yok saymayıp onlara müdahale etmemesi görüşünü müdafaa etmesi de yine onun liberal yönünü göstermektedir¹⁰⁶.

Prens Sabahaddin, pek çok yazar tarafından da Türkiye'de sosyolojinin ve liberalizmin öncülerinden kabul edilir¹⁰⁷. Liberal olarak görülmesinin başlıca sebebi, onun fikirlerinde liberalizmin en önemli argümanları olan mutlakiyet karşıtlığı, bireycilik, kişisel girişimcilik, özel mülkiyet ve adem-i merkezîyetçi idare anlayışının tebarüz etmesidir¹⁰⁸. Türkiye'de liberal düşünce, bir düşünce geleneği veya felsefeden ziyade; otoriter ve mutlakiyetçi ideolojiye karşı çıkma zihniyetinden doğar. Yani Türkiye'de liberal geleneğin, bir siyasî duruşa dayandığı söylenebilir. Sabahaddin Bey de bu duruşu hem mutlakiyete hem de İttihat ve Terakki yönetimine karşı gerçekleştirmiştir¹⁰⁹.

Karakaş'a göre, Prens Sabahaddin'in teşebbüs-i şahsî mefhumuna yüklediği manalara bakılırsa, liberal ekonomiyi müdafaa ettiği söylenebilir. Zira Sabahaddin Bey, özel mülkiyetin güçlendirilmesini ve burjuva sınıfının oluşturulmasını, bireyci toplum yapısına geçişte en önemli anahtarlar olarak görür¹¹⁰. Erkul da Prens Sabahaddin'in ekonomik alanda tamamen kapitalist bir düzeni savunduğu kanaatindedir¹¹¹.

---

zengin olanlara örnekler vererek övgüyle bahseder. Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti", 258-59.

¹⁰² Rukiye Akkaya Kia, "Saraylı Bir Muhalifin Siyasî Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2016): 336.

¹⁰³ Ömer Faruk Karagüzel, "Liberalizm Ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar", *Umran Dergisi*, 2012, 89.

¹⁰⁴ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 190.

¹⁰⁵ Karagüzel, "Liberalizm Ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar", 90-91; Recep Batu Günör, "Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi", *Gazi Türkiyat*, sy 25 (2019): 167.

¹⁰⁶ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 195.

¹⁰⁷ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 155; Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", 65-66.

¹⁰⁸ Günör, "Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi", 175.

¹⁰⁹ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 154; Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti", 261. Prens Sabahaddin, etnik kültürleri ve inanç gruplarını siyasî olarak bastırmaya karşı çıkar. Otoriterizm ve totalitarizmin her çeşidinin karşısındadır. Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 187.

¹¹⁰ Karakaş, "Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak", 26-27.

¹¹¹ Erkul, "Pres Sabahattin", 145.

Prens Sabahaddin, fikirleriyle Türkiye’de milliyetçi-merkeziyetçi siyasî anlayışa karşı adem-i merkeziyetçi-liberal kanadı beslemiştir¹¹². 1900’lerde oluşan Prens Sabahaddinci akımın, 1908’de siyaset sahnesine atılması sonucu ortaya çıkan Ahrar Partisi, kelime anlamı olarak hür kelimesinin çoğulu olup; siyasî yelpazede liberaller manasına gelir. Halk arasında partinin lideri olarak görülse de Prens, resmen parti başkanlığını kabul etmemiştir. Ancak TŞAMC’deki arkadaşları vasıtasıyla parti üyeleriyle fiilen temas halinde olmuş ve onları desteklemiştir¹¹³. İnsel’e göre, Prens Sabahaddincilerin toplandığı TŞAMC’nin programında ferdiyetçilik, liberalizm, teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkeziyet ilkelerinin yer alması; ve aynı çevre tarafından kurulan Ahrar Fırkasının da bu prensipleri benimsemesi; bunların liberalliğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Adem-i merkeziyet anlayışları ile Osmanlı topraklarında etnik bir çeşitlilik ve kozmopolitlik oluşturmayı gaye edinmeleriyle liberal oldukları söylenebilir¹¹⁴. Kaan’a göre Ahrar fırkasının liberal özellikler taşıdığına dair tereddüt yoktur. Ferdiyetçilik ve şahsi hürriyetlere ehemmiyet vermesi; hukukun üstünlüğü, devletin tarafsızlığı ile hukuk devleti prensiplerini benimsemesi ve serbest piyasa ekonomisine taraftar olmasıyla Ahrar fırkası liberal bir partidir¹¹⁵.

Le Play’in muhafazakâr düşünceleri ve kapitalizm aleyhtarlığı, Prens Sabahaddin’de yoktur. Le Play’in aileye verdiği ehemmiyet, feodal düzene özlemden; bireye verdiği kıymet ise Katolik inancından kaynaklıdır. Sabahaddin Bey ise bu dinî ve felsefi köklerden ayrı kalmış, bunların yüzeyinde oluşan sosyolojik tekniği, siyasî bir teori haline sokmuştur¹¹⁶. O, Le Playci olarak anılmaktansa Science Sociale taraftarı olarak anılmayı tercih ettiğini ifade ederek, muhafazakâr ideolojiden ziyade liberal ideolojiye yakın olduğunu vurgulamıştır¹¹⁷. Ergenekan Arslan’a göre, Prens Sabahaddin’i bugünün bakışıyla liberal muhafazakâr olarak tanımlamak güçtür. Yaşadığı dönem için onun yaklaşımını liberal olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır¹¹⁸.

5. Sonuç

Prens Sabahaddin, her ne kadar kendini liberal olarak nitelemese ve bazı yazarlarca da liberal kabul edilmese de; fikirleri ve faaliyetleriyle, Osmanlı İmparatorluğu ve devamında Türkiye’de liberal siyasî kanadın öncüsü olmuştur.

Onun fikirlerinde, liberalizm denince akla gelen temel kavramlardan bireysel özgürlük ve bireycilik; siyasî iktidarın sınırlanması; sınırlı devlet anlayışı; özel mülkiyet ve hususî teşebbüs gibi mefhumlara verdiği ehemmiyet açıkça görülmektedir. Özellikle bireyci bir toplum yapısının oluşturulmasını, ulaşılması gereken bir hedef olarak vurgular. Yönetim şeklinin adı ne olursa olsun, baskıcı yönetime karşı bir tutum sergiler. Bu tenkidi

¹¹² Karakaş, “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin’e Yeniden Bakmak”, 21.

¹¹³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 142-43.

¹¹⁴ Ahmet İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, içinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, 1. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 55-56.

¹¹⁵ Oğuz Kaan, *Osmanlı Ahrar Fırkası* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 150-53.

¹¹⁶ Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*, 233.

¹¹⁷ Findıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, 96.

¹¹⁸ Melis Ergenekan Arslan, *Prince Sabahattin and Liberal Thought in The Second Constitution* (İstanbul: Libra, 2015), 180-81.

merkeziyetçilik üzerinden yapar ve adem-i merkeziyet mefhumunu ön plana çıkarır. Böylece hem iktisadî hem sosyal, hem de siyasî cihetten liberal görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu mefhumları kullanırken ve görüşlerini savunurken doğrudan liberalizme atıf yapmaması, Anglo-Sakson liberalizmini Science Sociale'ciler vasıtasıyla dolaylı yoldan benimsemiş olmasından kaynaklıdır.

Sabahaddin Bey, II. Meşrutiyet devrinde siyaset sahnesine atılan ve Türkiye'nin ilk liberal siyasî partisi kabul edilen Ahrar Fırkasının ideoloğu olarak kabul edilmiştir. Onun liberal muhalefeti temsil eden görüşleri, yaşadığı dönemden bugüne, doğrudan veya dolaylı olarak; çeşitli siyasî oluşumlar üzerinde tesir hâsıl etmiştir.

Kaynakça

- Akkaya Kia, Rukiye. *Prens Sabahaddin*. İstanbul: Der Yayınları, 2019.
- Akkaya Kia, Rukiye. "Saraylı Bir Muhalifin Siyasi Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2016): 273-96.
- Akşin, Sina. "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27, sy 03 (1972): 541-60. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001087.
- Durukan, Kaan. "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs, 143-55. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ege, Nezahat Nurettin. *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Sultan Hamid'in Hayırsız Akrabaları Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin". *Türkiye Gazetesi*, 17 Aralık 2018. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/sultan-hamidin-hayirsiz-akrabalari-eniste-mahmud-pasa-ve-oglu-prens-sabahaddin-605640>.
- Ergenekan Arslan, Melis. *Prince Sabahattin and Liberal Thought in The Second Constitution*. İstanbul: Libra, 2015.
- Erkul, Ali. "Pres Sabahattin". İçinde *Türk Toplum Bilimcileri 1*, editör Emre Kongar, 79-150. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri. *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*. İstanbul: Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği [Association des Recherches Culturelles et Sociologiques de Turquie], 1952.
- Günör, Recep Batu. "Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi". *Gazi Türkiyat*, sy 25 (2019): 163-77.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- İnsel, Ahmet. "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, editör Murat Yılmaz, 1. bs, 41-83. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

- Kaan, Oğuz. *Osmanlı Ahrar Fırkası*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.
- Kansu, Aykut. “Prens Sabahaddin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali”. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs, 156-65. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Karagüzel, Ömer Faruk. “Liberalizm Ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar”. *Umran Dergisi*, 2012.
- Karakaş, Mehmet. “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin’e Yeniden Bakmak”. *TYB Akademi Dergisi* 3, sy 9 (2013): 9-40.
- Korlaelçi, Murtaza. “Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy 1 (01 Ocak 1983): 31-58.
- Köseihal, Nurettin Şazi. *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.
- Okan, Oya. “Prens Sabahattin Literatürü Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy 11 (01 Mayıs 2008): 477-98.
- Özyurt, Cevat. “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8, sy 32 (15 Haziran 2012): 175-98.
- Prens Sabahaddin. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*. Editör Nezahat Nurettin Ege. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1913.
- Reyhan, Cenk. “Prens Sabahaddin”. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs, 146-50. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Sezer, Baykan. “Türk Sosyologları ve Eserleri I”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3, sy 1 (02 Mayıs 2012): 1-96.
- Sucu, İlyas. “Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti: Liberalizm mi? Muhafazakârlık mı?” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 40 (24 Aralık 2018): 253-66. <https://doi.org/10.21497/sefad.515371>.
- Tanyol, Cahit. “İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin”. *İstanbul University Journal of Sociology* 2, sy 4-5 (25 Mart 2014): 145-75.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1988.
- Tütengil, Cavit Orhan. *Prens Sabahattin*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954.
- Yayla, Yıldızhan. *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif*. İstanbul: İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982.